

İSTİSMAR EDİLEN KAVRAMLAR: RÜYA, FAL VE İLHAM ABUSED CONCEPTS: DREAM, FORTUNE AND INSPIRATION

EMİRHAN TAMBAĞ

ÖĞRENCİ

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
emirhantambag@gmail.com

Öz:

Araştırmamızda; rüya, fal ve ilhamın Müslüman bir birey için sahih bir bilgi kaynağı olup olmadığı ve dinin bu tarz bilgi kaynaklarını makbul bilgi sayıp saymadığı araştırılmaktadır. Araştırmada Türkçe ve Arapça kaynaklardan yararlanılmakla birlikte online kaynaklar olan internet verilerinden de faydalanılmıştır. Araştırma, günümüz Türkiye'sinde yaşanan bir takım açık istismara dayalı üzücü olaylar ile de bağlantılı olduğundan dolayı bu araştırma bugünün Türkiye'sinde yaşanan bu tarz elim hadiselerin son bulmasına ve İslam dininin bu konudaki sözünün aydınlatılmasına dair katkı sunabilmesi ihtimalini barındırdığı için ciddi bir ehemmiyete haizdir. Araştırmada öncelikle zikredilen kavramlar etimolojik ve terim anlamlarıyla açıklanacak daha sonra ise bu kavramların meşruyetine dair getirilen bazı delillerin incelemesi yapılacaktır. Bu incelemeler sırasında getirilen delillerin ilgili kavramları ne derece onayladıkları tartışılacak, İslam dini tarafından onaylanmayanların yanında onaylanlarında tarih boyu birtakım istismarlara nasıl yol açtığına dair de bazı ek kaynaklar göz-terilecek ve nihayetinde ise İslam dini tarafından delilliği onaylanan kavramların kimler için delil teşkil ettiği anlatılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kelam İlmi, Objektif Bilgi Kaynakları, Subjektif Bilgi Kaynakları, Rüya, Fal, İlham.

Abstract:

In our research; it is investigated whether dreams, fortune-telling, and inspiration are reliable sources of information for a Muslim individual and whether religion considers such sources of information acceptable. While Turkish and Arabic sources were used in the research, internet data, which are online sources, were also used. Since the research is also related to some unfortunate events based on open abuse in today's Turkey. This research has serious importance as it contains the possibility of contributing to the end of such sad events in today's Turkey and the clarification of the word of Islam on this subject. In the research, first of all, the mentioned concepts will be explained with their etymological and term meanings, and then some of the pieces of evidence brought about the legitimacy of these concepts will be examined. It will be discussed to what extent the evidence brought during these examinations confirms the relevant concepts, some additional sources will be shown on how the ones that are not approved by the religion of Islam, as well as how the approved ones have led to abuses throughout history, and finally, it will be explained for whom the concepts approved by the religion of Islam constitute evidence.

Keywords: 'Ilm al-Kalām, Objective Information Resources, Subjective Information Resources, Dream, Fortune-telling, Inspiration.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	20.11.2021	09.06.2022	30.06.2022	0000-0001-5181-9399
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		-		
ATIF/CITE AS				
Tambağ, Emirhan. "İstismar Edilen Kavramlar: Rüya, Fal ve İlham / Abused Concepts: Dream, Fortune and Inspiration". <i>ilahiyat</i> 7 (Aralık/December 2021): 113-128.				

GİRİŞ

Çalışmada rüya, fal ve ilhamın bilgi kaynağı olup olmadığına dair veriler zikredilecek ve bu verilere dayalı olarak objektif bir bilgi kaynağı olmadığı savunulacaktır. Nitekim günümüz Türkiye'sinde bazı tasavvufi cemaatlerin adlarının; rüya, zuhurat, keşf, ilham vb. subjektif bilgi kaynaklarına dayanılarak yapılan bir takım dinî istismar olayları ile zikredilmekte oldukları malumdur. İş bu çalışmamız bu tarz bilgi kaynaklarının dinen kabul edilebilir olup olmadıklarını incelemektedir.

Araştırma yapılmadan önce işlenen konu ile ilgili olan dört tane yüksek lisans tezine rastlanmıştır. Bunların ilki: Ahmet İshak Demir'in "Mütekaddimîn Devri Kelâmcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf ve İlham" isimli eseri olup isminden de anlaşılacağı üzere sadece mütekaddimîn devrine has kılınmıştır.¹ Bir diğeri olan Ayşenur Malakçı'nın, "Kelâm İlmi Açısından Rüyanın Bilgi Değeri" isimli tezi ise evvela akıl konusunu incelemiş ve rüya'nın disiplinler arası bir değerlendirmesini yapmış. Son bölümde ise kelamcılara göre rüyanın bilgiye dair ne derecede bir şey ifade ettiği incelenmiştir.² Tuba Erdemci'nin çalışması ise ilham, rüya ve cıfır bilgi kaynağı olup olmamasının yanında günümüzdeki yansımalarıyla da incelemiştir.³ Yavuz Selim Kıran'ın "İslam İtikadı Açısından Fal ve Falcılık" isimli eseri ise sadece fal konusuna ayrılmıştır.⁴ Bizim çalışmamızda ise zikredilen kavramlar zaman bakımından mütekaddim ulemaya hasredilmemiş ve ilham, fal ve rüyanın bilgi değeri olup olmadığı üzerinde üçününde kapsayacak bir şekilde durulmuştur.

Araştırmamızda evvela bilgi kaynakları ve objektif bilgi kaynaklarına dair kısa bilgiler verilmiş akabinde ise subjektif bilgi kaynaklarından olan ilham, fal ve rüyanın ne olduğuna dair sözlükler ve Ğarîbu'l-Kur'ân tarzı eserlerden bu kavramların etimolojik ve ıstılâhî anlamlarına dair bilgi verilmiş en sonunda ise mezkûr kavramların bilgi kaynağı olabileceğine dair olan deliller zikredilmiş ve bunların değerlendirmesi yapılmış son kısımda ise araştırma bir sonuca bağlanmıştır.

1. BİLGİ KAYNAKLARI

İlim: "Bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek"⁵ anlamına gelir. Bu şekilde tanımlanabilecek olan ilim, kaynakları bakımından objektif ve subjektif yollardan elde edilen ilim olarak ikiye ayrılmıştır.

1.1. OBJEKTİF BİLGİ KAYNAKLARI

İlim elde etme kaynakları üç tane olup bunlar; sağlıklı duyular, doğru haber ve akıldır.⁶ Bunlardan ilki olan sağlıklı duyular; işitme, görme, koku alma, tatma ve dokunmadır. Bunlardan ikincisi olan doğru haber ise aklen yalan üzere ittifak edemeyecek kadar kişinin birleşerek bize naklettiği mütevatir haberler ve mucize ile desteklenen Allah Resullerinin aktardığı haberler olup bunlar

¹ bk. Ahmet İshak Demir, *Mütekaddimîn Devri Kelâmcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf ve İlham* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

² bk. Ayşenur Malakçı, *Kelâm İlmi Açısından Rüyanın Bilgi Değeri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

³ bk. Tuba Erdemci, *Denetlenemeyen Bilginin Kelâm İlmindeki Yeri* (İlham, Rüya, Cıfır) (Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁴ bk. Yavuz Selim Kıran, *İslam İtikadı Açısından Fal ve Falcılık*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999).

⁵ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 5. Basım, 2017), "İlim", 150.

⁶ Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî, "Nesefî Akâidi", çev. Hüsametdin Vanlıoğlu vd., *Akaid Risaleleri*, haz. Hüsametdin Vanlıoğlu vd. (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2017), 138; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Açıklamalı Tercüme*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 11. Basım, 2018), 58-65.

zarûri bilgi yahut zarûrî bilgi benzeri bir ilim ifade ederler.⁷ Bunlardan sonuncusu olan akıl bedâhet yoluyla bilgi elde ediyorsa buna zarûrî bilgi denilir, bunun dışında akıl istidlâl yolu ve kesb yolu ile de bilgi elde edebilir.⁸

1.2. SÜBJEKTİF BİLGİ KAYNAKLARI

Sübjektif bilgi, denetlenemeyen ve doğruluğu herkesçe değil sadece tecrübe eden kişi için bir anlam ifade edebilecek bilgi çeşididir.⁹ Çalışmamızda bunlardan üç tanesini inceleyeceğiz.

1.2.1. İLHAM

1.2.1.1. KELİME VE İSTİLAH MANASI

İlham, **إِلْهَام** kelimesinden “yutmak” anlamındaki **أَلْهَمَ** kelimesine türetilmiştir.¹⁰ Lügatta **الإلهام** “mutlak olarak i’lâm”¹¹ anlamına gelirken ıstilahta ise: “Kişinin kesbi, fikri ve üretimiyle değil gaybî olarak gaybden vârid olan ve kalbe feyiz yoluyla ilkâ edilen i’lâmdır.”¹² Şeklinde tanımlanmış olup ayrıca kişinin kalbine atılan ve bir çeşit vahiy olan bu ilham ile Allah dilediği kişilere bir fiili yahut o fiilin terkinini emretmiştir.¹³

İlham’ın; hayvanların ilhamı, insanların avamının ilhamı, meleklerin avamının ilhamı, evliyaların ilhamı ve meleklerin büyüklerinin ilhamı olmak üzere beş çeşide ayrıldığı söylenmiştir.¹⁴

1.2.1.2. BİLGİ KAYNAKLIĞI TEŞKİL ETME DURUMU

İlhamın bilgi kaynağı teşkil edip etmeyeceği konusunda âlimler iki gruba ayrılmışlardır. İlk grup ulema ilham için: “Allah veya melek tarafından kalbe ulaştırıldığı için en doğru bilgi olup kesin delil kabul edilebilir.”¹⁵ Görüşüne sahip olan âlimlerdir. İkinci grup âlimler ise “insan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün olmakla birlikte bunlar genel geçerliliği bulunan kesin bilgi kaynağı teşkil etmez ve dinî alanda delil olarak kullanılamaz.”¹⁶ Görüşüne sahip olan âlimlerdir. Birinci grup sûfiler ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi bazı felâsife’den müteşekkilen ikinci grup ise mutasavvıfların dışında kalanlardan oluşmaktadır.¹⁷

⁷ İslâm âlimleri, Allah’ın kitabının, Resulü’nün sünnetinin ve ümmet’in icmâsının makbul bilgi kaynaklarından olduğunu ittifaqla söylemişler bunun yanında bazı âlimler ise makbul olan icmânın sadece selef âlimlerinin icmâsı olduğunu belirtmişlerdir. Bu üç kavramın dışında kalan kıyas ise sadece ameli meselelere has kılınmış olup i’tikadî meseleler bunun dışında bırakılmıştır. Ebü’l-Kâsım (Ebü’l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr et-Taberî er-Râzî el-Lâlekâî, *Şerhu Uşûli I’tikâdi Ehli’s-Sünne ve’l-Cemâ’a*, thk. Seyyid İbrâhîm (Kahire: Dârü’l-Hadîs, 2004), 1/22; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî İbn Abdülber, *Câmi’u Beyâni’l-’ilm ve Fazlihî*, thk. Şua’yb el-Arnâvût (Beyrut-Lübnan: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2015), 326; Ebu’l-Berekât Hafîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Menâru’l-Envâr*, çev. Soner Duman vd. (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018), 21.

⁸ Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Taftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, çev. Talha Hakan Alp (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 66–96.

⁹ Erdemci, *Denetlenemeyen Bilginin Kelam İlmindeki Yeri*, 29.

¹⁰ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât (Kur’an Kavramları Sözlüğü)*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), “leHEME”, 1327-1328.

¹¹ Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmîd et-Tehânevî el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfü İştilâhâtî’l-Fünûn ve’l-’ulûm*, thk. Dr. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetü’l-Lübânân Nâşirûn, 1996), “ilham”, 1/256; Kâdî Abdünnebî b. Abdürresûl Ahmednagarî, *Câmi’u’l-’ulûm Fî Istilâhâtî’l-Fünûn (Düsturu’l-’ulema)* (Beyrut-Lübnan: Dârul-Kütübî’l-İlmiyye, 2000), “ilham”, 1/108.

¹² Tehânevî, “ilham”, 1/256-257.

¹³ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu’l-’Arab* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1414), “leHEME”, 12/555.

¹⁴ Saîd Nursî, *Sözler* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 134.

¹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “ilham”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/99.

¹⁶ Yavuz, “ilham”, 22/99.

¹⁷ Yavuz, “ilham”, 22/99.

İlham'ın bilgi kaynağı olduğunu savunanların delil aldıkları en temel naslar: “[Andolsun] nefse fücûrunu ve takvasını ilham edene.”¹⁸, “Rabbin bal arısına vahy etti...”¹⁹ ve “Mûsâ'nın annesine vahyettik...”²⁰ gibi ayetler ve Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivayet edilen, Rasûlullah'ın ﷺ "Sizden önceki ümmetlerde muhaddesûn vardı. Eğer ümmetimde böyle birisi bulunsaydı Ömer olurdu.”²¹ ve Hz. Âişe'den (ö. 58/678) rivayet edilen "Sizden önceki ümmetlerde muhaddesûn vardı, eğer ümmetimde onlardan birisi olsaydı muhakkak ki Ömer b. Hattab (ö. 23/644) olurdu.”²² şeklindeki hadislerdir. Mezkûr ayetlerdeki delalet vechi açıktır, hadislerdeki delalet vechi ise “muhaddesûn” kelimesinin manasına odaklıdır. Bu kelimenin manasının “kendilerine ilhâm edilenler (mülhemûn)”²³ olduğunu söyleyenler olmakla beraber İbn Kuteybe (ö. 276/889) gibi bazı âlimler de “bir konuda görüş belirttiğinde hakka isabet eden kişiler (musîbûn)”²⁴ anlamında olduğunu belirtmişler buna karşılık İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ise muhaddesûn kelimesinin “kendilerine ilham edilenler, yani konuştuklarında hakka isabet edenler”²⁵ anlamına geldiğini söyleyerek daha önce zikredilen iki anlamı bir nevî cem' etmiştir.

İlham'ın varlığı her ne kadar ulema tarafından kabul edilse de bunun herkesi bağlayıcı bir bilgi kaynağı olup olmadığına zikrettiğimiz üzere ihtilaf edilmiştir. Her ne kadar ilhamı kabul eden grupta bulunan âlimlerden bazıları, ilhamı Allah'ın rab oluşunu kanıtlayan bir işaret olarak telakkî etmişse de²⁶ İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) ve İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi ilhamın bilgi kaynağı olmadığını söyleyen âlimler de olmuştur. İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) ve İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) görüşünün temelini oluşturan argümanlardan birisi de; iki ayrı dinin farklı şeyleri söylemesi ve aynı zamanda ikisinin de mutlak doğruluğu iddia etmesidir. Hâlbuki mutlak doğru olan tek ilahi kaynağın birden çok, farklı ve çelişik bilgiler göndermesi olanaksızdır.²⁷ Bunun yanında Mâtürîdî (ö. 333/944) mezkûr görüşünden sadece Peygamberleri ve -kendilerini bir Peygamber- yapmamak kaydı ile Hz. Musa ve İsa'nın annelerine gelenler gibi bazı hususi durumlarda gelen müjdeci ve haberci ilhamları istisna etmiştir.²⁸ Eş'arîlerden Taftâzânî (ö. 792/1390) ve Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413) gibi bazı âlimler ise ilhamın tüm insanları kapsayıcı ve karşıdakini ilzâm edici bir bilgi kaynağı olmadığını lakin kişi için ise şeksiz şüphesiz ferdî bir bilgi kaynağı olduğunu savunmuş,²⁹ buna karşılık Taftâzânî (ö. 792/1390), ilham sahibinin kendisine gelenin Allah'tan mı olduğunu bilemeyeceğini bu mübhemliğin ise ancak akıl yürütmek ile giderilebileceğini de ifade etmiş,³⁰ Süfîlerden İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624), ilhâmın kendisiyle helal ve haramın belirlendiği bir şey

¹⁸ Şems, 91/8.

¹⁹ Nahl, 16/68.

²⁰ Kasas, 28/7.

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Şahîhü'l-Buhârî*, nşr. Yâsir Hasen vd. (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1438/2017), “Fezâ' ilü aşhâbi'n-nebî”, 6, “Enbiyâ”, 54.

²² Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Şahîhü Müslim*, nşr. Yâsir Hasen vd. (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1439/2018), “Fezâ' ilü's-şahâbe”, 23.

²³ Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esirüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî Mecdüddîn İbnü'l-Esir, *en-Nihâye Fî Garîbî'l-Ĥadîş ve'l-Eşer*, thk. Maḥmûd Muḥammed el-ṭannâhî - Ṭâhir Ahmed el-Zâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), “hadese”, 1/350.

²⁴ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Ĥadîş*, thk. Dr. Abdullah Cebbûrî (Bağdad: Matbaatu'l-Â'nî, 1397/1977), 1/312, (no:34).

²⁵ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Ġarîbü'l-Ĥadîş*, thk. Dr. Abdu'lmu'tî Emîn el-Kal'acî (Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405), 1/195.

²⁶ Nursî, *Sözler*, 658.

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 57-58; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *el-Fasl (Dimler ve Mezhepler Tarihi)*, çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/18.

²⁸ Hanîfî Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 165.

²⁹ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 96; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 1/344.

³⁰ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn (Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 1/118; Fazlurrahman, *İslam*, çev. Mehmet Aydın - Mehmed Dağ (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 231.

olmadığını belirtirken,³¹ Hanefî fakihlerinden el-Kâsânî (ö. 587/1191) ise ilhamı bilgi kaynağı olarak kabul edenlerden (ehlu'l-ilham) adâlet vasfını nefyetmiştir.³²

İbn Sînâ'ya (ö. 428/1037) göre ise insan akli, faal aklın aydınlatması (işrâk) ile tümellerin bilgisini kavrar. İbn Sînâ (ö. 428/1037) bu süreçte faal akılla doğrudan kurulan bir bağlantı ile insan aklına arzusu dışında gönderilen fuyûzât-ı ilâhiye olan sezgi'ye (hads) de önemli bir yer verip Peygamberlerin, kendilerinde mevcut olan bu güç sayesinde belli bir öğrenim sürecinden geçmeden birçok bilgiyi bilebildiklerini savunmuştur.³³ İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) bir benzeri görüşü Şah Veliyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762); Hz. Hızır'ın kıssası³⁴ ve arılara yapılan ilham ile delillendirerek³⁵ savunmuştur.³⁶

İlham'ın mutlak bilgi kaynağı olduğu ve buna uyulması gerektiği şeklindeki görüşü şiddetle reddeden İbn Teymiyye (ö. 728/1328); Hz. Ömer'in (ö. 23/644) "muhaddes" olduğunu Sahabe'nin yüzüne vurarak, kendisine asla itiraz edilmemesi gerektiği gibi bir görüşü asla savunmadığını bilakis Onun Ashâb-ı Kirâm ile istişare ederek karar aldığını belitmiş ve daha sonrasında ise ilhamın, Kitap ve Sünnet'e arz edilmeden mutlak olarak kabul edilmesi gerektiğini iddia edenlerin hata ettiklerini ve bu tarz kişilerin insanların en sapıklarından olduğunu belirtmiştir.³⁷ Keza Birgivî (ö. 981/1573) de ilmin sadece keşfle olup kesbe gerek olmadığını savunan kendi zamanındaki tasavvufçuları cehalet, yalancılık, sapıtmak ve toplumu saptırmakla itham etmiş ve ilmin sadece Kur'an ve Sünnet'ten alınabileceğini keza Sahabîlerin de böyle yaptıklarını söylemiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Sahabeden hiçbirisi bana şu meselenin helal yahut haram olduğu ilham edildi gibi bir cümle kurmamıştır! Eğer günümüzdeki cahil mutasavvıflar keşif yoluyla Sahabe'nin ulaşmadığı bir şeye ulaştıklarını iddia ederlerse bid'at ehlinden olup ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebinden de çıkmışlardır."³⁸

1.2.1.3. DEĞERLENDİRME

Peygamberler için ilhamın bağlayıcı olduğunda bir şüphe olmayıp Onların dışındaki insanlara da ilham gelebileceğinde ve bu ilhâmın sadece ferdî bir takım bilgileri ifade edebileceğinde bir şüphe bulunmamaktadır. İlhamın umumîleştirilmesine gelince buna sağlam bir delil bulunamamakla birlikte birçok zarara da yol açmaktadır. Bunlardan birisi kişinin kendisine gelen ilhama vahiy muamelesi yapması ve bu ilham sonucunda yazdığı kitabının vahiy mahsulü olduğunu söylemesidir. Nitekim Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), Mesnevîsi hakkında: "Bu ne astrolojidir, ne fal, ne de rüya. Allah'ın vahyidir. Doğrusunu Allah daha iyi bilir. Avamdan gizlemek için konuşurken sûfiler buna gönül vahiy derler. Say ki gönül vahyidir. Zaten [gönül] O'nun baktığı yerdir. Gönül O'ndan haberdarsa hata nasıl olur?"³⁹ şeklinde bir söz sarfetmiştir. Mevlânâ

³¹ Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Abdulkadir Akççek (İstanbul: Akit Gazetesi, 1998), 3/125.

³² Alâüddîn Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i Fî Tertîbi's-Şerâ'i*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Ma'vez (Beyrut-Lübnan: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 2003), 9/24.

³³ Ömer Mahir Alper, "İbn Sînâ ve İbn Sînâ Okulu", *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*, haz. M. Cüneyt Kaya (Ankara: İSAM Yayınları, 2019), 261-264.

³⁴ Ebü Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyullah Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî Şâh Veliyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 1/33.

³⁵ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 1/186.

³⁶ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 2/864.

³⁷ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed İbn Kâsım (Medinetü'l-Münevver: Mecmau'l-Melikî'l-Fahd-lî't-Taba'atî'l-Mushafî's-Şerif, 1416/1995), 11/207.

³⁸ Mehmed b. Pîr Ali Birgivî, *eş-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye*, thk. Muhammed Rahmetullah Hâfız en-Nedvî (Dimaşk: Dârü'l-kalem, 1436/2015), 137.

³⁹ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevi*, çev. Hicabi Kurlangıç - Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 1/540, (no: 1846, 1847, 1848).

Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) oğlu Sultan Veled (ö. 712/1312), bu konuda babası ile yaşadığı bir anısını şöyle anlatmaktadır:

"Dostlardan biri babama: Danişmentler Mevlana Mesnevi'ye niçin Kur'an diyor, diye benimle münakaşa ettiler. Ben kulunuz, onlara cevaben: 'Mesnevi Kur'an'ın tefsiridir' dedim, diye şikâyetle bulundu. Babam bunu işitince bir müddet sustu, sonra: 'Ey köpek! Niçin Kur'an olmasın? Ey eşek! Niçin Kur'an olmasın? Ey kahpenin kardeşi! Niçin Kur'an olmasın? Peygamberlerin ve velilerin söz kalıpları içinde ilahi sırların nurlarından başka bir şey yoktur. Tanrı'nın kelamı onların temiz yüreklerinden kaynamış ve ırmak gibi olan dillerinden akmıştır.'"⁴⁰

Mesnevî'nin ünlü şârihlerinden Ahmet Avni Konuk (ö. 1938) ise zikredilen beyitleri şerh ederken; "Bu ne necmdir, ne remldir ve ne rü'yâdır, vahy-i Hak'dır; ve Allâh doğruyu en çok bilicidir." beytinin her Mesnevî dersinin nihayetinde okunduğunu söylemekle birlikte bu beyit hakkındaki sözlerine "Bu âlem-i gaybdan alınıp, söylenen sözler ilm-i nücûm veyâ ilm-i reml ile çıkarılmış olan ahkâm-ı gaybiye değildir; rü'yâda görülen taayyünât cinsinden dahi değildir, belki levh-i mahfuza nazaran alınmış olan esrâr-ı ilâhiyyedendir ve vahy-i Hak'dır."⁴¹ şeklinde devam etmiştir. "Beyânda âmmenin yüz örtüsü olmak için, ona sûfîler "vahy-i dil" derler." Beyitiyle ilgili ise aynen şunları ifade etmiştir:

"Hakk'ın evliyasına bu sûretle olan vahyine, avamın i'tirâzına mahal kalmamak için sûfîler vahy-i dil derler. Vahy-i Hak yerine böyle bir istilâh vaz' edip kullanırlar. Avâm'dan murâd, ulemâ-yı mukallidîndir. Onların indinde vahy-i Hak yalnız peygambere mahsûsdur; başkalarına vahy-i Hak vâki' olmaz ve âyet-i kerîmede 'Biz Mûsâ'nın vâlidesine vahy ettik'⁴² 'Hani ben havâriyyûna vahy etmiştim'⁴³ ve 'Rabb'in bal arısına vahy etti'⁴⁴ buyurulmasını da ilham ile tevil ederler. Zîrâ onların zu'munca, eğer evliyâ hakkında dahi vahy-i Hak kabûl edilse, enbiyâ ile müsâvî olmaları lâzım gelir. Hâlbuki vahy; işâret, risâlet, kitâb, ilhâm ve kelâm-ı hafi ma'nâlarına gelir. Binâenaleyh evliyâyâ olan ilhâm-ı ilâhîye vahy-i Hak demekle, evliyanın enbiyâ ile müsâvî olmaları lâzım gelmez; fakat avâm bu ta'bîrden ürktükleri için sûfîler vahy-i dil istilâhını kullanırlar."⁴⁵

Bu düşünceye benzer bir fikre ayrıca Said Nursi'nin (1878-1960) eserlerinde de rastlamak mümkündür. Nitekim O da -kendi ifadesiyle- kendisine yazdırılan⁴⁶ eserlerin mahiyeti ile ilgili:

"Risalet-ün-Nur sair Te'lifat gibi Ulûm ve fûnundan ve başka Kitablardan alınmamış. Kur'andan başka Me'hazı yok, Kur'andan başka Üstadı yok, Kur'andan başka Mercii yoktur. Te'lif olduğu vakit hiçbir Kitab Müellifinin yanında bulunmuyordu. Doğrudan doğruya Kur'anın Feyzinden mülhemdir ve Semâ-i Kur'anîden ve Âyâtının Nücûmundan, Yıldızlarından iniyor, Nüzul ediyor."⁴⁷ şeklinde bir söz söylemiştir. Her ne kadar bu söz vahiyle alakasız bir ilhâma yorulmaya müsait olsa da yazarın bir başka yerde kendi eserini Mesnevî'ye benzetmesi ve Mesnevî gibi eserlerin, yazarlarının kendi gayret, zekâ ve bilgilerinin neticesi olmadığını iddia etmesi⁴⁸ hemen akabinde ise kendi eserinin tamamen Kur'an'ın nuru olup Hz. Muhammed'in ﷺ nurundan gelen ilhamı⁴⁹

⁴⁰ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 1/306.

⁴¹ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 7/547.

⁴² Kasas, 28/7.

⁴³ Mâide, 5/111.

⁴⁴ Nahl, 16/68.

⁴⁵ Ahmet Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 7/548.

⁴⁶ Said Nursi, *Şuâlar* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 727.

⁴⁷ Nursi, *Şuâlar*, 711.

⁴⁸ Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 609-610.

⁴⁹ Bu anlayış İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) gibi birtakım sûfîlerde de görülmektedir. Nitekim Ahmet Avni Konuk'un (ö. 1938) tercümesini yaptığı eserin mukaddimesinde:

"Hz. Şeyh'in kalbine Efendimiz tarafından ilkâ, ve nâm-ı latîfi zât-ı risâlet-penâhileri tarafından tevsîm buyurulduğu cihetle, vücûd-ı unsurîde merkûz dimâğ-ı fa'âlin eseri ve nazar-ı aklînin netâyic-i istidlâlâtı değildir. Serâpâ asl-ı hakîkîden kulûb-ı enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a münzel olan maârif ve hikem-i ilâhiyyeden ibâret, ve ehl-i takyid olan erbâb-ı ukûlün

diğer evliyaların eserlerinden daha ziyade içerdiğini ifade etmesi⁵⁰ kendisinin de buna benzer bir düşünceye sahip olduğunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere; ilhamın mutlak bilgi kaynağı kabul edilmesi bu tarz sonuçlara yol açabilmektedir. Tüm bunların yanında kişi kendisine gelen şeyin rabbânî bir ilham mı yoksa şeytandan bir vesvese mi olduğunu ayırt edemeyebilir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) buna örnek olarak İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) Muhtâr es-Sekaffî'nin (ö. 67/687) vahiy aldığına dair iddiası arz edildiğinde; "Şüphesiz ki şeytanlar, sizinle tartışsınlar diye velîlerine vahyederler."⁵¹ Ayetini okuyup bu iddiayı başka bir bakış açısından onayladığına dair rivayeti nakletmiş ve bunun üzerine de İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) gibilerinin; Peygamberlerin değerlerini düşürüp onlara inanmayıp kâfir olan kavimlerini şeytânî hayaller neticesinde övdüğünü⁵² ve Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) gibi ilk dönem zahidlerini, Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) gibilerini övmekle zemmettiğini belirtmiştir.⁵³ Dolayısıyla insanın içine doğan herhangi bir şeyin ne umûmî bir bilgi kaynağı olması söz konusu olabilir ne de bu tarz bilgiler herhangi birisinin İslâmı benimsemesine sebep olabilir.

1.2.2. FAL

"الْقَالَ" kelimesi uğursuzluk kelimesinin zıddı olup çoğul hâli de فُؤُولٌ yahut el-Cevherî'ye (ö. 400/1009'dan önce) göre; أَفْوُولٌ şeklinde gelmektedir. Kümeyt [b. Zeyd el-Esedî'nin] (ö. 126/744) şiirinde: 'Sözünden uğursuzluk istemez! Fallarda beni cezb etmez.'⁵⁴ şeklinde fa'l/fu'ûl kelimesi kullanılmıştır.⁵⁵ Terim olarak ise; "çeşitli teknikleri kullanmak suretiyle gelecekte ve bilinmeyenden haber verme, gizli kişilik özelliklerini ortaya çıkarma sanatı"⁵⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Tarih boyunca farklı kültürlerce uygulanan bazı fal türleri; yıldız falı, el falı, kuş falı, kâğıt falı, iç organlar falı, kum (toprak) falı, zar falı, kitap falı, ateş falı, su falı, kahve falı vd. olarak sıralanabilir.⁵⁷ Cahiliyye Arapları zamanında en yaygın olanları ise; kum kullanılarak bakılan hattûr-reml, arrâfların su kullanarak yaptıkları ırâfe, insan ve hayvanların hareketlerinden açılan zecr, tıyere, iyâfe ve kehanetle eşdeğer olan tark vb. fallardır.⁵⁸ Günümüzde ki en yaygın örnekleri ise astroloji ve numeroloji gibi fal türleridir.⁵⁹ Her ne kadar Peygamberimizden: "İyâfe, tıyere ve tark cibttendir."⁶⁰ şeklinde bir rivayet mevcut ise de bu rivayetin zayıf bir rivayet olduğu söylenmiştir. Bazı kaynaklarda geçen ve Resulullah'ın, fal güzellemesi yaptığına dair olan rivayetler⁶¹ ise sahih olmakla beraber âlimler bu tarz rivayetlerin insanın geleceğinden ümidini kesmemesi ve iyimser bakması şeklinde yorumlanması gerektiğini ve bunun geleceğe dair bir bilgi kaynağı sayılmadığı kanaatini belirtmişlerdir.⁶²

bilmediği ve idrâk edemediği hakâyık ile mâlâmâldir." şeklinde bir ifadesi bulunmaktadır. Ahmet Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, çev. Mustafa Tahralı vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/1.

⁵⁰ Nursî, *Tarihçe-i Hayat*, 610.

⁵¹ En'âm, 6/121.

⁵² Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtîmî İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 8/48.

⁵³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, 11/239.

⁵⁴ وَلَا أَسْأَلُ الطَّيْرَ عَمَّا تَقُولُ، ... وَلَا تَتَخَالَجْنِي الْأَفْوُولُ

⁵⁵ İbn Manzûr, "fe'ele", 11/513.

⁵⁶ Topaloğlu - Çelebi, "Fal", 88-89; Mehmet Aydın, "Fal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/134.

⁵⁷ Aydın, "Fal", 12/135.

⁵⁸ İlyas Çelebi, "Fal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/138; Topaloğlu - Çelebi, "Fal", 89.

⁵⁹ Topaloğlu - Çelebi, "Fal", 89.

⁶⁰ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Yâsir Hasen vd. (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2013), "Tıbb", 23, (no: 3007).

⁶¹ Buhârî, "Tıbb", 42; Müslim, "Selâm", 110-119.

⁶² Çelebi, "Fal", 12/139.

1.2.2.1. FAL OKLARI

Kur'ân-ı Kerîm'de fal kelimesi geçmemekle birlikte fal okları anlamına gelen *الازلام* kelimesi geçmektedir. Yüce Allah: “*Ey inananlar! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları (ezlâm) şeytan ameli pisliliklerdir. Bunlardan kaçın ki kurtulasınız.*”⁶³ Buyurmuştur. Allâh Rasulü Mekke'yi fethettiği zaman Hz. İbrahim ve İsmâil'in heykellerinin yapıldığını ve bu heykellerin ellerinde fal oklarının bulunduğunu gördüğünde: “Allah belalarını versin! Vallahî Hz. İbrahim ve İsmâil'in -aleyhimâsselam- bu oklarla kısmet aramadığını onlarda biliyorlar.”⁶⁴ Buyurmuştur.

Cahiliye Arapları bu fal oklarını kendi aralarında çıkan meselelerde yahut yapmak istedikleri işlerin hayır mı şer mi olduğunu anlamada kullanırlardı. Bu fal okları; İbn İshak'ın (ö. 151/768) nakline göre Hübel putunun yanında olup, İbn Cerîr [et-Taberî] (ö. 310/923) ve el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) bildirdiğine göre de üç tanelerdir. Bunların üzerinde kişilerin işlerinin cevazına, nehyine yahut kişinin tekrar bir ok çekmesine delalet edecek bir şekilde “Yap, yapma ve boş” şeklinde emirler yazılı idi.⁶⁵ İbn Hacer'e (ö. 852/1449) göre; bu üç ok ferdî işlere özel olup bunun yanında ekseriyetle vuku' bulan işler için üzerinde farklı yazılar bulunan başka fal okları ve bunlardan tamamen ayrı olup sadece kumar oynamak için kullanılan kumar okları da bulunmaktaydı.⁶⁶

1.2.2.2. ARRÂFLARIN FALI

Arrâf hakkında; bazı işaretler ile çalınan eşyaların yeri gibi birtakım şeyleri bildiğini iddia eden kişi,⁶⁷ geleceğe dair gaybi işleri bilen kâhin, kalplerde olanı haber veren kimse olduğu söylenmiştir.⁶⁸ İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) göre ise Arrâf; bunların hepsine şâmil olan yahut müneccim, kumlardan fal bakan (rammâl) ve diğerlerinin manevî bir ta'mîmle kendisine dâhil edildiği bir isimdir.⁶⁹ Arrâfa gidenler hakkında Allah Rasûlü “Kim bir arrâfa gider de bir şeyden sorarsa namazı kırk gece boyunca kabul olmaz.”⁷⁰ ve “Kim bir kâhine veya arrâfa gidip de dediğini tasdik ederse Muhammed'e indirilene kâfir olmuş olur.”⁷¹ Buyurmaktadır.

1.2.2.3. MÜNECCİMLİK

Yıldızlardan fal bakmak hadislerde “sihirden bir şube iktibas etmek”⁷² olarak görülmüş ve müneccimler kâhin, kâhinler sihirbaz, sihirbazlar da kâfir⁷³ olarak görülmüş ve sihri tasdik edenin cennete giremeyeceği belirtilmiştir.⁷⁴ Begavî (ö. 516/1122) sihirden bir şube iktibas etmeye dair olan hadisi şu şekilde şerh etmiştir:

“Burada nücûm ilminden nehyedilen şey kişinin gelecekte olacak şeylere dair bilgi vermesidir. Buna örnek olarak; rüzgârın esmesi, yağmurun gelmesi, kar yağması, sıcak ve soğukun zuhûru, fiyatların değişimi ve benzeri şeyler verilebilir. Bu adamlar yıldızların seyretmesi, birleşmesi ve

⁶³ Mâide, 5/90.

⁶⁴ Buhârî, “Hacc”, 54, “Enbiyâ” 8, “Megâzî”, 48; Ebû Dâvûd, “Hacc”, 92, (no: 2027).

⁶⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Bi-Şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Şua'yb el-Arnâvût - Âdil Mürşid (Beyrut-Lübnan: Darû'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 13/237-238; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, “kaseme”, 4/63.

⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/237-238.

⁶⁷ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Muhammed Zehir eş-Şâvîş - Şua'yb el-Arnâvût (Dimeşk - Beyrut: el-Mektebu'l İslamî, 1983), 12/182.

⁶⁸ Muhammed b. Süleyman et-Temîmî, *Kitâbu't-Tevhîd (Allah'ın Kulları Üzerindeki Hakkı)*, çev. Yücel Erbaş (İstanbul: Ümmülkura Yayınevi, 2015), 139.

⁶⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, 35/173.

⁷⁰ Müslim, “Selâm”, 125.

⁷¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şua'yb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2001), 15/331, (no: 9536).

⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, nşr. Yâsir Hasen vd. (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1434/2013), “Edeb”, 28, (no: 3726); Ebû Dâvûd, “Tıbb”, 22, (no: 3905).

⁷³ Rezin'in ilavesi olarak rivayet edilmiştir. Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh* (Beyrut-Lübnan: Darû'l-Fikr, 1422/2002), 7/2912, (no: 4604).

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/339, (no: 19569).

ayrılmasıyla [bu tarz şeyleri] idrak ettiklerini iddia ederler. Halbûki bu, Allah'ın tekeline alıp kimseye bilgisini vermediği bir ilimdir. Aynı Onun: 'Şüphesiz ki kıyametin ilmi Allah'ın katındadır...'75 Buyurması gibidir. Müşahede yoluyla yıldız ilminden elde edilen; güneşin zevâl vakti ve kible'nin ciheti gibi meselelere gelince bunlar bu nehyin kapsamında değillerdir. Allah Teâlâ: 'O, yıldızları karanın ve denizin karanlığında yol bulasınız diye sizin için yaratandır.'76 ve 'Alâmet(lerle), onlar (ayrıca) yıldızlarla (da) yollarını bulurlar'77 buyurmak suretiyle Allah - Subhânehû ve Teâlâ-, yıldızların vakit ve yolların bilinmesinde kullanılabileceğini söylemiştir. Eğer onlar olmasaydı Ka'be'ye dönmeye niyet eden yönünü bulamayacaktı. Hz. Ömer'in (ö. 23/644) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: 'Yıldız ilminden, sadece kibleyi ve yolunuzu nasıl bulacağınızı öğrenin sonra da [bu ilmi öğrenmeyi] bırakın!'7879

Âlimler mezkûr hadislerde ki küfürle büyük veya küçük küfür olmak üzere iki farklı küfür türünün kastedilmiş olabileceğini belirtmişlerdir. Her halükarda İslâm dini gaybtan haber vermeye dair her uğraşı kökünden reddetmiş ve seviyesine göre küfürden bir bölüm addetmiştir.⁸⁰

1.2.2.4. DEĞERLENDİRME

İslâm dininde fal ve falcılığın yeri yoktur. Zikrettiğimiz delillere göre bu amel şiddetle yasaklanmış ve bazı şekilleri de küfürle irtibatlandırılmıştır. Buna rağmen İslâm âleminde Kur'an ve kitap fallarının bakıldığını, bunun da ilgili kitabın açılarak yedi sayfa öncesindeki göze çarpan ilk yeri/ayeti okumakla yapıldığını bilmekteyiz.⁸¹ Bunların hiçbirinin İslâm geleneğinden bir delili olmayıp yukarıda da zikrettiğimiz gibi falın hak olan kısmı ise sadece "Allâh'ın rahmetinden ümit kesmeyin!"⁸² Ayetinde belirtildiği gibi ne ahirete ne de dünya hayatında ki geleceğimize dair ümitsiz ve şer bir nazarla bakmamaktır.

1.2.3. RÜYA

رَأَى fiilinden فَعْلَى veznine müştakk olan الرُّؤْيَا kelimesi -çoğulu رُؤَى (rü'en)-⁸³ insanın uykusunda gördüğü şeye denilmiştir.⁸⁴ Eski dönemlerde kendisine ve yorumuna büyük bir önem atfedilen rüya konusuna Tevrat ve İncil'de de değinilmekte olup ayrıca eski Türk devletlerinde de rüyanın bir bilgi kaynağı sayıldığı ve Cahiliyye Araplarında da rüyaların tabiriyle uğraşan kimselerin varlığı bilinmektedir.⁸⁵

1.2.3.1. BİLGİ KAYNAKLIĞI TEŞKİL ETME DURUMU

Kur'an-ı Kerîm rüya ile ilgili olarak; Hz. Yusuf'a rüyaların yorumunun öğretildiğini⁸⁶ ve rüya tabirleri yaptığını,⁸⁷ Hz. İbrâhim'in oğlunu kurban etmesi ile ilgili emr-i ilâhîyi rüyasında aldığını⁸⁸ ve Peygamberimizin de hem Mekke'nin fethi hadisesini hem de başka hadiseleri rüyasında gördüğünü⁸⁹ belirtmiştir. Ayrıca Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivayet edilen bir hadiste Allah Nebîsi:

⁷⁵ "Şüphesiz ki kıyametin ilmi Allah'ın katındadır. Yağmuru indirir, rahimlerde olanı bilir. Hiçbir kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz ki Allah, Âlim'dir, Habîr'dir." Lokmân, 31/34.

⁷⁶ En'âm, 6/97.

⁷⁷ Nahl, 16/16.

⁷⁸ Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, 7/2907.

⁷⁹ el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 12/183.

⁸⁰ İbrahim Canan, *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 16/188.

⁸¹ Çelebi, "Fal", 12/139; Bunun bir örneği için Said Nursi, *Mektûbat* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 355-356.

⁸² Zümer, 39/53.

⁸³ Topaloğlu - Çelebi, "Rüya", 267.

⁸⁴ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, "ra â", 653; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ra â", 14/297.

⁸⁵ İlyas Çelebi, "Rüya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/306.

⁸⁶ Yusuf, 12/21.

⁸⁷ Yusuf, 12/36, 41-49.

⁸⁸ Saffat, 37/102-106.

⁸⁹ İsra, 17/60; Enfal, 8/43; Fetih, 48/27.

"Zaman yaklaşınca, mü'minin rüyası, neredeyse yalan söylemez. (Onların rüyaca en doğrusu sözce de en doğruları olacak.)⁹⁰ Müslüman'ın rüyası, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür."⁹¹ Buyurmuş, başka bir hadisinde Allah Rasulü: "Rüya Allah'tan, Hulm (sıkıntılı rüya) ise şeytandandır."⁹² Buyurmuş ayrıca başka bir hadisinde ise kendisinden sonra nübüvvetten sadece mübeşşirâtın (sâdık) rüyanın kalacağını ifade etmiştir.⁹³

Âlimler bu hadisleri; ilmin çoğunun kaldırıldığı zamanda -bunun Mehdî'nin zamanı olduğu söylenmiştir- Peygamberimizin vefatı ile kesilen nübüvvetin eksikliğini -insanları cennetle müjdeleyip cehennemle korkutmaktan ibaret olmak kaydıyla- sadık rüyaların dolduracağı yahut bu halin günlük hayatında doğru söz söyleyen kalbi kararmamış sâlih mü'minler hakkında geçerli olduğu yahutta mezkûr dönemde rüyanın tabire ihtiyaç hâsıl etmeyecek bir derecede açıklıkta olacağı, rüyanın nübüvvetten bir cüz olmasını da Peygambere has kılarak Onun dışındakiler için bunun mecâzi anlamda olduğu şeklinde yorumlamışlar⁹⁴ ayrıca vahyin inkıtâya uğramasıyla birlikte gelecekte vâki olacakları öğrenmenin tek yolunun rüya olacağı şeklinde bir yorum da yapmışlardır.⁹⁵ Şâtıbî (ö. 790/1388) gibi bazı âlimlerse rüyanın nübüvvetten bir cüz olmasının vahyin tamamı olmadığı anlamına geldiğini söylemişler ve bu tarz rüyaların sâlih bir kişi tarafından görülmesinin gerekmesiyle birlikte ayrıca müjdeleme ve uyarma yönünün de bulunması gerektiğini belirtmişlerdir.⁹⁶

Rüyayı bazı sûretlerin insanın mütehayyile gücünden müşterek duyuya yansımaları olarak açıklayan İslâm filozofları; nefsin muhayyileden sıyrılarak ilâhî âleme müteveccih bir hal aldığını ve oradan gelen bilgilerin kendisinde yer ettiğini belirtmişlerdir.⁹⁷

Modern bilim, rüyanın beyindeki benlik hadiseleriyle bağlantılı olup dış ve iç etkenlere bağlı şekilde oluştuğunu ve REM adı verilen ve hızlı göz hareketleri anlamına gelen evrelerde görüldüğünü söyler.⁹⁸ Rüya ile ilgili ilk bilimsel çalışmaları yapan⁹⁹ ve Psikanaliz ilminin kurucusu olan Freud (ö. 1939) kendisinden önce rüya meselesine dair gelişen bilimsel bir anlayışın olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁰ Psikoloji ilminin gelişim sürecinde rüya ile ilgili; bilinçdışı tutkuların örtülü tezahürü olması, aşağılık duygusu temeli, simgelerin taşıdığı özel anlamlar olduğu yahut rüyanın direkt olarak masal veya mit benzeri bir şey olması ekseninde yorumlar yapılmıştır.¹⁰¹ Modern Psikanaliz ilmine göre ise tüm rüyaların ardında etkin bilinçdışı düşünce ve arzular bulunmaktadır. Rüyalarda ön planda olan düşünce biçimi ise birincil süreç düşünce biçimi olup bilinçdışının zihinsel işleyiş biçimidir. Bu sürecin amacı isteklerin yerine gelmesi ve dürtüsel boşalımdır.¹⁰²

⁹⁰ Bu ziyade kısım Buhârî ve Müslim'in rivayetlerinde olmayıp Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un rivayetlerinde mevcuttur. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Yâsir Hasen vd. (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirün, 2017), "Rü'yâ", 1, (no: 2270); Ebu Dâvûd, "Edeb", 95, (no: 5019).

⁹¹ Buhârî, "Ta'bir", 26, (no: 7017); Müslim, "Rü'yâ" 8; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Rü'yâ", 1, (no: 2270); Ebu Dâvûd, "Edeb", 95, (no: 5019).

⁹² Buhârî, "Ta'bir", 3, 4, 10, 14; Müslim, "Rü'yâ", 2; Tirmizî, "Rü'yâ", 5.

⁹³ Buhârî, "Ta'bir", 5; Ebû Dâvûd, "Edeb" 96, (no: 5017).

⁹⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, 4/510-513.

⁹⁵ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, 4/520.

⁹⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm (Bid'atler Karşısında Kitap ve Sünnete Bağlılıkta Yöntem)*, çev. Ahmet İyibildiren - Mustafa Özcan (Ankara: İ'tisam Yayınları, ts.), 1/266.

⁹⁷ Çelebi, "Rüya", 35/307-308.

⁹⁸ Çelebi, "Rüya", 35/308.

⁹⁹ Çağrı Mert Bakırcı, "Rüyalar ve Evrim: Rüya Nedir? Rüyalar Neden Evrimleşmiştir? Nasıl Rüya Görürüz?", *Evrin Ağacı*, (Erişim 22 Ağustos 2020).

¹⁰⁰ Sigmund Freud, *Rüyaların Yorumu*, çev. Mert Hüseyin Ergül (İstanbul: Keops Kitap, 2019), 1/7.

¹⁰¹ Çelebi, "Rüya", 35/308.

¹⁰² Raşit Tükel, "Psikanalitik Açından Psikopatoloji," *Psikiyatri*, ed. Alp Üçok vd. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 2009), 35.

Kelâm ilminde rüya meselesi; Allah'ın veya Peygamber'in rüyada görülüp görülemeyeceği, mi'râcın uyanıklık halinde mi yoksa rüya da mı gerçekleştiği ve rüyanın bilgi kaynağı olup olmadığı başlıkları altında incelenmiştir.¹⁰³ Kelâmcıların çoğunluğuna göre rüya kesin bilgi vasıtalarından olmayıp kişinin sadece kendisini bağlayıcıdır.¹⁰⁴ Dolayısıyla İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) gibi; Hz. Muhammedi rüyasında gördüğünü söyleyip Ondan bir takım emir veya nehiyeler aldığını iddia edenlere yahut mâsum imamın rüyalarındaki hususları bilâ şekk hüccet gören bir takım Şîâ fırkalarının görüşlerine, Allah Rasûlü'nün: "Uyuyan kişiden, uyanıncaya kadar kalem kaldırılmıştır."¹⁰⁵ Hadisi işaretince itibar edilemez.¹⁰⁶

1.2.3.2. DEĞERLENDİRME

İslâm dininde rüya, tarih boyu çok önemli bir yer tutmuştur. Peygamberimize gelen vahyin evvela uykudaki sâlih rüyalar şeklinde gelmesi¹⁰⁷ bize Peygamberlerin rüyalarının herkesi bağlayıcı hak bir bilgi kaynağı olduğunu göstermektedir. Bunun yanında âlimlerimiz bu meselede de tedbiri elden bırakmamış, Peygamberlerin gördüğü rüyalar haricindeki rüyalar ile şer'î bir hüküm verilmesinin bid'at olduğunu ancak bu rüyaların şeriata arz edildikten şeriata ona vereceği ruhsat dairesinde uygulanabileceğini belirtmişlerdir.¹⁰⁸ Kanaatimizce rüyayı şeriata arz etme meselesinde tafsilata gidilmesi gereklidir. Nitekim bundan ne kastedildiği belirsizdir. Şeriata tasdik ettiği bir rüya zaten şeriata emridir. Söz gelimi Peygamberimizin ﷺ bir Müslüman'ın rüyasına girip ona ahlaklı olmasını yahut namazlarını kılmasını telkin ettiğini varsayarsak bu amellerin zaten İslâm'ın emirlerinden olduğu bilinmektedir, dolayısıyla kişi zaten bunları yapmakla mükelleftir. Nihayetinde rüyanın belirttiği ayrı bir hükme gerek kalmamaktadır. Her halükarda rüya kesin bilgi kaynaklarından değildir. Herhangi bir kişiye rüya yolu ile ne bir şey ispatlanabilir ne ondan bir şey nefyedilebilir ne de kişi bir şeyden nehyedilebilir.

2. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kelâm ilmi, bilgi kaynaklarını Objektif ve Subjektif Bilgi Kaynakları olmak üzere ikiye ayırmıştır. Çalışmamızda, Subjektif Bilgi Kaynaklarından; rüya, fal ve ilham olmak üzere üç çeşidi incelenmiştir. Çalışmamızın neticesinde İslâm'ın falı kesin bir dille reddettiği, ilham ve rüyayı da -Peygamberlerin muhatap oldukları hariç- sadece bunlarla muhatap olan kişiye özel bir bilgi kaynağı saydığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu tarz kişiye özel olan bilgi kaynakları ile herhangi bir münazarada yahut normatif konulara dair olan bir meselede hüccet getirilemeyeceği görüşündeyiz.

Kelâm ilmine göre makbul hüccetlerinse sadece sâlim akıl, duyular ve doğru haberdan oluştuğunu söylemiştik. Bunlardan ilki olan akıl; hâlihazırda Kur'ân-ı Kerîm tarafından sadece âlimlerin (bilgi sahibi olanların) aklını doğru bir şekilde kullanabileceği belirtilerek övülmektedir.¹⁰⁹ Gazzâlî de (ö. 505/1111) insanın ulaşabileceği doğru bilginin, aklın fitratında zaten mevcut olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰ Dolayısıyla insan sâlim bir akıl ve doğru bir akıl yürütmeye zaten hakka ulaşabilecektir. Duyular ise insanın iç ve dış hadiseleri ve uyarıları idrak etmesini sağlayan bir

¹⁰³ Topaloğlu - Çelebi, "Rüya", 267; Çelebi, "Rüya", 35/307.

¹⁰⁴ Topaloğlu - Çelebi, "Rüya", 268.

¹⁰⁵ Buhârî, "Tâlâk", 11; "Hudûd", 22; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 17

¹⁰⁶ Çelebi, "Rüya", 35/307.

¹⁰⁷ Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", 1, (no: 3); Müslim, "İmân", 160.

¹⁰⁸ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/265.

¹⁰⁹ el-Ankebût 29/43.

¹¹⁰ Mustafa Yıldız, "Gazzâlî'ye Göre Akıl ve Dinî Bilgi Kaynağı Olarak Aklın Önemi", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014), 23.

güçtür.¹¹¹ İnsan dünyayı, yaşanılanı ve hâlihazırda olan maddi şeyleri duyularıyla algılar. Dolayısıyla insanın en azından maddî âleme dair bilgisinin duyularla oluşması zarûrîdir.

Doğru haber ise mucize ile desteklenen peygamberin getirdiği haber ile mütevatir haberlerden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi görülen olağanüstü halden dolayı getireninin Allah'ın elçisi olduğuna delalet etmekte; ikincisi ise kendisine yalan karışmasına imkân vermeyen bir mahiyet arz etmektedir. Dolayısıyla dinî bir bağlayıcılığı olduğu iddia edilen herhangi bir konuda yalnızca objektif bilgi kaynakları kullanılmalı bunların dışındaki bilgi kaynaklarıysa mutlak doğruymuşçasına istismar edilmemelidir.

---

¹¹¹ Hayati Hökekleli, "Duyu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/8.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 52 Cilt. thk. Şua'yb el-Arnâvût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2001.
- Ahmednagarî, Kâdî Abdünnebî b. Abdürrasûl. *Câmi' u'l-'ulûm Fî Istılâhâtî'l-Fünûn (Düstûru'l-'ulema)*. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Mirâkâtü'l-Mefâtîh*. 9 Cilt. Beyrut-Lübnan: Darû'l-Fikr, 1422/2002.
- Alper, Ömer Mahir. "İbn Sînâ ve İbn Sînâ Okulu". *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*. haz. M. Cüneyt Kaya. 251-287. Ankara: İSAM Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Aydın, Mehmet. "Fal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/134-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bakırcı, Çağrı Mert. "Rüyalar ve Evrim: Rüya Nedir? Rüyalar Neden Evrimleşmiştir? Nasıl Rüya Görürüz?". *Evrım Ağacı*. (Erişim 22 Ağustos 2020). <https://evrimagaci.org/ruyalar-ve-evrim-ruya-nedir-ruyalar-neden-evrimlesmistir-nasil-ruya-goruruz-235>
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Şerhu's-Sünne*. 15 Cilt. thk. Muhammed Zehîr eş-Şâvîş - Şua'yb el-Arnâvût. Dimeşk - Beyrut: el-Mektebu'l İslâmî, 2. Basım., 1403/1983.
- Birgivî, Mehmed b. Pîr Ali. *eṭ-Ṭarîkatü'l-Muḥammediyye ve's-sîretü'l-Aḥmediyye*. thk. Muhammed Rahmetullah Hâfız en-Nedvî. Dimaşk: Dârü'l-kalem, 2. Baskı., 1436/2015.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Şahîḥü'l-Buhârî*. nşr. Yâsir Hasen vd. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 3. Baskı., 1438/2017.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. 18 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Çelebi, İlyas. "Fal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/138-139. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çelebi, İlyas. "Rüya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/306-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Demir, Ahmet İshak. *Mütekaddimîn Devri Kelâmcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf ve İlhâm*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Yâsir Hasen vd. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1434/2013.
- Eflâkî, Ahmet. *Âriflerin Menkıbeleri*. 2 Cilt. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.
- Erdemci, Tuba. *Denetlenemeyen Bilginin Kelam İlmindeki Yeri (İlham, Rüya, Cifr)*. Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Fazlurrahman. *İslam*. çev. Mehmet Aydın - Mehmed Dağ. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 12. Baskı., 2016.
- Freud, Sigmund. *Rüyaların Yorumu*. çev. Mert Hüseyin Ergül. İstanbul: Keops Kitap, 2019.
- Hökelekli, Hayati. "Duyu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/8-12. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *Câmi'ü Beyâni'l-ilm ve Fazlihî*. thk. Şua'yb el-Arnâvût. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*. 24 Cilt. thk. Şua'yb el-Arnâvût - Âdil Mürşid. Beyrut-Lübnan: Darû'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl (Dinler ve Mezhepler Tarihi)*. 3 Cilt. çev. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Ġarîbü'l-Ĥadîs*. 3 Cilt. thk. Dr. Abdullah Cebbûrî. Bağdad: Matbaatu'l-Ânî, 1397/1977.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. nşr. Yâsir Hasen vd. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1434/2013.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdir, 3. Baskı., 1414/1994.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû'u Fetâvâ*. 37 Cilt. thk. Abdurrahman b. Muhammed İbn Kâsım. Medinetü'l-Münevvere: Mecmau'l-Meliki'l-Fahd-li't-Taba'ati'l-Mushafi's-Şerif, 1416/1995.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. 18 Cilt. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Baġdâdî. *Ġarîbü'l-Ĥadîs*. 2 Cilt. thk. Dr. Abdu'lmu'tî Emîn el-Kal'acî. Beyrut-Lübnan: Darû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî Ġarîbi'l-Ĥadîs ve'l-Eşer*. 5 Cilt. thk. Maĥmûd Muĥammed el-ġannâĥî - Ĥâhir Aĥmed el-Zâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.

İmâm-ı Rabbânî, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî. *Mektûbât-ı Rabbânî*. 3 Cilt. çev. Abdulkadir Akçiçek. İstanbul: Akit Gazetesi, 1998.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-Şanâ'i fî Tertîbi's-Şerâ'i*. 7 Cilt. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Ma'vez. Beyrut-Lübnan: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, 2. Basım., 1424/2003.

Kıran, Yavuz Selim. *İslam İtikadı Açısından Fal ve Falcılık*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Konuk, Ahmet Avni. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. 2 Cilt. çev. Mustafa Tahralı vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Konuk, Ahmet Avni. *Mesnevî-i Şerif Şerhi*. 13 Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr et-Taberî er-Râzî. *Şerĥu Uşûli İtikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*. 2 Cilt. thk. Seyyid İbrâhîm. Kahire: Dârü'l-Ĥadîs, 2004.

Malakçı, Ayşenur. *Kelâm İlmi Açısından Rüyanın Bilgi Değeri*. Sakarya: Sakarya Üniver-sitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 11. Basım., 2018.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Şahîhü Müslim*. nşr. Yâsir Hasen vd. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2. Baskı., 1439/2018.

Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed. "Nesefî Akâidi". çev. Hüsamettin Vanlıoğlu vd. *Akaid Risaleleri*, haz. Hüsamettin Vanlıoğlu vd. 135-176. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2017.

Nesefi, Ebu'l-Berekât Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Menâru'l Envâr*. çev. Süleyman Kaya Soner Duman, Osman Güman. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018.

Nursi, Said. *Mektûbat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.

Nursi, Said. *Sözler*. Envar Neşriyat, İstanbul: 1996.

Nursi, Said. *Şuâlar*. Envar Neşriyat, İstanbul: 1996.

Nursi, Said. *Tarihçe-i Hayat*. Envar Neşriyat, İstanbul: 1996.

Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Baskı., 2017.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî. *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 5. Basım., 2018.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddin. *Mesnevî-i Ma'nevi*. 2 Cilt. çev. Hicabi Kırilangıç Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Seyyid Şerîf Cürçânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî. *Şerhu'l-Mevâkıf*. 3 Cilt. çev. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Şâh Veliyullah Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî. *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*. 2 Cilt. çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 5. Baskı., 2018.

Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-İ'tisâm (Bid'atler Karşısında Kitap ve Sünnete Bağlılıkta Yöntem)*. çev. Ahmet İyibildiren - Mustafa Özcan. Ankara: İ'tisam Yayınları, 5. Baskı., ts.

Taftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu'l Akâid*. çev. Talha Hakan Alp. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Baskı., 2017.

Taftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu'l-Makâşid*. 3 Cilt. thk. İbrâhîm Şemsüddîn. Lübnan: Darû'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı., 2011.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî. *Keşşâfü İştilâhâtî'l-Fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Dr. Ali Dehrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Lübnân Nâşirûn, 1996.

Temîmî, Muhammed b. Süleyman. *Kitâbu't-Tevhîd (Allah'ın Kulları Üzerindeki Hakkı)*. çev. Yücel Erbaş. İstanbul: Ümmülkura Yayınevi, 3. Baskı., 2015.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Yâsir Hasen vd. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1438/2017.

Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 5. Basım, 2017.

Tükel, Raşit. "Psikanalitik Açından Psikopatoloji." *Psikiyatri*. ed. Alp Üçok vd. 34-46. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 2009.

İSTİSMAR EDİLEN KAVRAMLAR: RÜYA, FAL VE İLHAM

Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yıldız, Mustafa. "Gazzâlî'ye Göre Akıl ve Dinî Bilgi Kaynağı Olarak Aklın Önemi". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014), 14-28. DOI: 10.7596/taksad.v3i4.399

